

*Вечерова Є. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ДОКТРИНА: ОКРЕМІ ТЕОРЕТИКО-ЕТИМОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПИТАННЯ

Анотація. У статті аналізується кримінально-правова доктрина як комплексний багатоаспектний феномен. Розкриваються її ознаки. Здійснюється відмежування кримінально-правової доктрини від таких суміжних категорій, як кримінально-правова наука, кримінально-правова концепція, кримінально-правова парадигма та кримінально-правова ідеологія.

Ключові слова: доктрина, кримінально-правова доктрина, наука, концепція, парадигма, ідеологія.

Постановка проблеми. Про кримінально-правову доктрину зараз згадують майже всі, хто має хоча б якесь відношення до наукової діяльності, чи вважає себе таким, що займається наукою. Багато публікацій присвячено кризі сучасної кримінально-правової доктрини, перспективам її подальшого розвитку та вдосконалення (особливо в контексті впровадження та нормативного закріплення категорії кримінального проступку). При цьому, як справедливо підкреслює Є.Ю. Полянський, «деякі автори явно зловживають відповідною термінологією, намагаючись всіляко надати своїм розробкам наукоподібність» [1, с. 200]. Таке занадто широке та свавільне оперування поняттям «кримінально-правова доктрина» врешті-решт призводить до розмивання його істинного змісту, закладеного в нього відповідно до правил семантики та формальної логіки.

Стан дослідження свідчить, що окремі аспекти кримінально-правової доктрини традиційно вивчаються в контексті вчення про джерела кримінального права (П.П. Андрушко), або в руслі досліджень про кримінально-правову політику (П.Л. Фріс) чи тенденції розвитку сучасної кримінально-правової науки (В.О. Туляков), або судової практики та законодавства (О.М. Костенко).

Однак викладений у них матеріал стосовно кримінально-правової доктрини носить зазвичай хоча й цінний, але все ж таки фрагментарний характер.

З огляду на зазначене **метою статті** є аналіз сутнісних характеристик кримінально-правової доктрини та її співвідношення із рядом суміжних категорій.

Виклад основного матеріалу. В етимології існує дві версії про витoki терміна «доктрина». Згідно з першою версією, яка, до речі, є превалюючою, «доктрина» від лат. *doctrina* – вчення, наука. Інші мовознавці посилаються на споконвічно російське походження терміна «доктрина». «Дока» на Русі – це знавець, путня людина, той, хто дійшов до вирішення будь-якої задачі своїм розумом [2, с. 11].

У сучасній довідково-інформаційній літературі за основу визначення береться саме латинська версія і під доктриною розуміється вчення, наука або філософська теорія, система поглядів, керівна політична програма [3, с. 273].

Слід відзначити, що сьогодні навіть серед теоретиків права, котрі, як відомо, «задають тон» у сфері розуміння правової доктрини як такої, відсутня єдність думок щодо її узагальнюючого

визначення, не кажучи вже про такий специфічний її різновид, як кримінально-правова доктрина.

Так, в одному із останніх дисертаційних досліджень у галузі теорії держави та права цілком справедливо констатується той факт, що «поліваріативність вживання терміна «доктрина» свідчить про складність і великий ступінь варіативності явища, яке цей термін позначає» [4, с. 19].

На думку іншого авторитетного спеціаліста-теоретика С.В. Бошно, «...доктрина належить до правових явищ, які не тільки багаторазово змінювали і змінюють свій правовий статус, але й прагнуть розчинитися в науці, судовій практиці, релігії, загальних принципах і інших формах та джерелах права» [5, с. 70]. Продовжуючи свої розмірковування стосовно системоутворюючого характеру правової доктрини, яка «замикає» на собі усі інші джерела права, вчена приходиться до висновку про те, що «доктринальні засади повинні мати й законодавство, й судова практика, й інші джерела права» [5, с. 79].

О.О. Малиновський пише про те, що кримінально-правова доктрина не тільки становить основу кримінально-правової науки, а й дуже часто є керівництвом для законодавця та надійним орієнтиром для правозастосувача [6, с. 3].

З точки зору О.М. Костенка, кримінально-правова доктрина – це форма існування правової культури людей, які застосовують Кримінальний кодекс [7, с. 43].

Не оспоруючи значущість та затребуваність досліджуваного феномена в сучасних умовах, далі спробуємо з'ясувати, чим саме це обумовлено? Тобто в чому ж конкретно полягає специфіка кримінально-правової доктрини?

Як представляється, відповідь на це запитання є неможливою без попереднього порівняння кримінально-правової доктрини із такими суміжними категоріями, як «кримінально-правова наука», «кримінально-правова концепція», «кримінально-правова парадигма» та «кримінально-правова ідеологія», між якими дуже часто та безпідставно ставиться знак рівності.

Наука – це сфера людської діяльності, функція якої – вироблення та теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність; одна з форм суспільної свідомості [8, с. 876].

Варто зазначити, що терміни «наука» і «доктрина» за обсягом і функціями не збігаються та взагалі не є тотожними [9, с. 43]. Не вся наука – доктрина, і не вся доктрина – наука [5, с. 73]. Самі по собі результати науки втілені в певних творах, ще не становлять доктрини. Для доктрини принципове значення має її дієвість, визначність, авторитетність, широта розповсюдження та впливовості на суспільні відносини [5, с. 72]. Становлення певних наукових ідей до доктринального рівня представляє собою дуже тривалий та багатоетапний процес. Крім того, доктрини, на відміну від наукових праць, як правило, представлені школами, ідеями, а не особистостями. Навіть якщо вони й зберегли імена своїх легендарних авторів, це не має принципового значення [5, с. 73].

В цьому випадку ілюстративною є позиція О.О. Малиновського, який кримінально-правову доктрину розглядає в ши-

рокому та вузькому значенні. У першому випадку кримінально-правова доктрина – це «сукупність кримінально-правових вчень, які визначають основні теоретичні підходи до вирішення питань злочинності та карності діянь» [6, с. 3]. До таких належать просвітницько-гуманістична теорія, класична школа кримінального права та антрополого-соціологічна теорія, а також сучасні концепції (наприклад, неокласицизм) [6, с. 3]. Кримінально-правова доктрина у вузькому значенні представляє собою вчення, що містить основні теоретичні положення, які стосуються окремих інститутів та норм кримінального права (наприклад, вчення про об'єктивну сторону злочину) [6, с. 3].

«Концепція» (від лат. *conceptio* – розуміння, система) – певний спосіб розуміння, трактування будь-якого явища, основна точка зору, керівна ідея для їх висвітлення, провідний задум, конструктивний принцип різних видів діяльності [8, с. 633]. Правова концепція є важливим засобом розвитку юридичної науки та розробляється як окремими правознавцями, так і колективами юристів – вчених і практиків [10, с. 339].

Інколи термін «кримінально-правова концепція» носить легальний характер та може бути включений у назву окремих нормативно-правових актів, що підвищує його авторитетність. У якості прикладів можна навести, зокрема, Концепцію реформування кримінальної юстиції України, затверджену Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311 [11] або Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, затверджену Указом Президента України від 24 травня 2011 р. № 597 [12]. Однак це зовсім не дає підстав для того, щоб вважати концепцію та доктрину синонімами, хоча саме «через поняття науки концепція зближується з доктриною» [4, с. 46–47].

Як вже йшлося, доктрина представляє собою об'єктивно обумовлену, усталену систему поглядів на право та пов'язані з ним різного роду правові явища. Зміст доктрини не можуть становити несталі точки зору [13, с. 10–11]. У протилежному випадку нові концепції, що висуваються, будуть або «доктринальною гіпотезою», або приватною думкою вченого (практика) або групи вчених (практиків) [13, с. 10–11]. Інколи для того, щоб концепція отримала статус доктрини, потрібні цілі століття. Тобто доктрина носить більш статичний характер порівняно з концепцією, а остання є проміжною ланкою між гіпотезою та доктриною.

«Парадигма» (від грецьк. *paradeigma* – приклад, зразок) – це: 1) наукова теорія, втілена в системі понять, які виражають сутнісні риси дійсності; 2) вихідна концептуальна схема, модель постановки проблем та їх вирішення [8, с. 977].

Первісне застосування цей термін отримав у природничо-наукових галузях. В юриспруденції термін «парадигма» стали вживати порівняно недавно. Це пов'язано із неоднозначністю в його інтерпретації. Зокрема, у багатьох публікаціях одне і те ж явище називають і парадигмою, і концепцією, і ідеєю [14, с. 19].

Найбільш поширеним і загальноприйнятим визначенням парадигми на сьогоднішній день є те, що запропоноване Т. Куном у роботі «Структура наукових революцій». Парадигми, на думку Т. Куна – це «визнані всіма науковими досягненнями, які протягом певного часу дають науковому співтовариству модель постановки проблем та їх вирішень» [14, с. 19].

Аналогічний контекст у поняття парадигми вкладає й І.Я. Гонтар, коли пише про те, що «ряд тверджень, які містяться в теорії кримінального права, вже давно набули статус парадигм, що не терплять жодних сумнівів у їх істинності» [15, с. 19].

Досить абстрактно підходить до визначення парадигми А.Е. Жалінський, на думку якого остання представляє собою «найбільш загальні судження про природу та призначення

кримінального права, які так чи інакше впливають на кримінально-правову науку, а також усвідомлення й формування кримінальної політики, кримінального законодавства, практики правозастосування, і проявляються у визначенні цих явищ» [16, с. 123]. За таким критерієм, як «відношення суспільства, тобто його власних структур, до використання насилля, яке визнається легітимним», вчений виокремлює наступні види парадигм кримінального права: парадигму кримінально-правового придушення, символічну парадигму кримінального права, парадигму бюрократичного присвоєння кримінального права (бізнес-парадигму) та парадигму раціонального використання кримінального закону [16, с. 124–128].

Щодо співставлення доктрини та парадигми, то можна відмітити наступне. Як уже зазначалося, однією з характерних рис доктрини є тривалість її формування та довгострокова життєздатність.

Наприклад, правова доктрина Стародавнього Риму з точки зору мовознавства створила унікальні та до цих пір застосовувані в багатьох правових системах світу чіткі, лаконічні та практичні конструкції і вислови – сентенції. Так, у фразі «*nullum crimen sine poena, nulla poena sine lege, nullum crimen sine poena legali*» («нема злочину без покарання, нема покарання без закону, нема злочину без законного покарання») втілюються принципи законності та невідворотності покарання за правопорушення [2, с. 68].

На відміну від доктрини, парадигма діє лише протягом певного проміжку часу. Інакше кажучи, іманентно притаманною рисою парадигми як певної моделі, зразку, шаблону, є її змінюваність. На зміну одній парадигмі приходять інші, що в сукупності й забезпечує суть наукового прогресу. Саме тому парадигма має більше спільних рис з концепцією, ніж з доктриною.

«Ідеологія» – це система ідей, теорій, понять, норм, поглядів, заснованих на певних наукових і політичних знаннях та уявленнях [3, с. 659].

Відмінності між доктриною і ідеологією полягають у наступному. Доктрина, як правило, має наукове походження. Ідеологія ж відображає погляди певного прошарку або класу людей, що знаходяться у владі, тобто політичні інтереси [17, с. 257].

Показовим у цьому відношенні є радянський період. Більшість лозунгів ідеологічного змісту, які проголошувалися Радянською державою, є так звані «публічними обіцянками». Зокрема, побудувати комунізм, повернути ріки проти течії та багато іншого. Ці приклади демонструють відсутність зв'язку між ідеологічними деклараціями та науковими авторитетними творами [5, с. 76].

Крім того, доктрина має докази своїх тез, вона раціональна. Ідеологія ж більше націлена на свідомість та тяжіє до релігійного способу впливу на суспільство. Вона виграє своєю дієвістю і ефективністю в регулюванні суспільних відносин, що забезпечується за рахунок державної підтримки [5, с. 76].

Висновки. Резюмуючи вищевикладене, приходимо до наступних висновків:

Кримінально-правова доктрина – це авторитетне наукове дослідження, яке витримало перевірку часом, про злочинність та карність діяння в цілому або окремі інститути та норми кримінального права.

Кримінально-правова доктрина і кримінально-правова концепція є частково співпадаючими категоріями. Лише загальноновизнана кримінально-правова концепція може стати кримінально-правовою доктриною.

Строк життєздатності кримінально-правової доктрини набагато більший, ніж у кримінально-правової парадигми, що й

підтверджує її базовий та основоположний характер по відношенню до останньої.

Кримінально-правова доктрина відрізняється від кримінально-правової ідеології науковою обґрунтованістю та раціональністю своїх суджень.

Література:

- Полянский Е.Ю. К вопросу о понятии правовой доктрины / Е.Ю. Полянский // Питання удосконалення методології сучасної юриспруденції. – 2012. – С. 200–203.
- Васильев А.А. Правовая доктрина как источник права: вопросы теории и истории / А.А. Васильев. – Барнаул, 2008. – 188 с.
- Юридична енциклопедія в 6 т. / Ю.С. Шемшученко та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 2 : Д-Й. – 1999. – 744 с.
- Мадаев Е.О. Доктрина в правовой системе Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 – Теория и история права и государства ; история учений о праве и государстве / Е.О. Мадаев. – Иркутск, 2012. – 254 с.
- Бошно С.В. Доктрина как форма и источник права / С.В. Бошно // Журнал российского права. – 2003. – № 12. – С. 70–79.
- Малиновский А.А. Доктрина как источник уголовного права (сравнительно-правовые аспекты) / А.А. Малиновский // Международное уголовное право и международная юстиция. – 2009. – № 1. – С. 3–6.
- Костенко О. Кримінальний кодекс і доктрина / О. Костенко // Право України. – 2004. – № 7. – С. 43–47.
- Советский энциклопедический словарь. – М. : «Советская Энциклопедия», 1980. – 1600 с.
- Євграфова Є. Доктринальне тлумачення норм права (законів): природа і здійснення / Є. Євграфова // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – С. 40–51.
- Юридична енциклопедія в 6 т. / Ю.С. Шемшученко та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 2001. – Т. 3 : К-М. – 2001. – 789 с.
- Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» : Указ Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311 // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 12. – Ст. 79.
- Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24 травня 2011 р. № 597 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 16. – Ст. 748.
- Егоров А.В. Правовая доктрина как объект сравнительного права / А.В. Егоров // Право и политика. – 2004. – № 9. – С. 10–15.
- Шаханов В.В. Правовые парадигмы : дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 – Теория и история права и государства ; история учений о праве и государстве / В.В. Шаханов. – М, 2006. – 193 с.
- Гонтарь И.Я. Парадигмы в уголовном праве и реальность / И.Я. Гонтарь // Правоведение. – 2002. – № 6. – С. 140–149.
- Жалинский А.Э. Уголовное право в ожидании перемен : теоретико-инструментальный анализ. – 2-е изд., перераб. и доп. / А.Э. Жалинский. – М. : Проспект, 2009. – 400 с.
- Васильев А.В. Теория права и государства : [учебник] / А.В. Васильев. – М. : Флинта, 2008. – 440 с.

Вечерова Е. Н. Уголовно-правовая доктрина: отдельные теоретико-этимологические аспекты вопроса

Аннотация. В статье анализируется уголовно-правовая доктрина как комплексный многоаспектный феномен. Раскрываются ее признаки. Осуществляется отграничение уголовно-правовой доктрины от таких смежных категорий, как уголовно-правовая наука, уголовно-правовая концепция, уголовно-правовая парадигма и уголовно-правовая идеология.

Ключевые слова: доктрина, уголовно-правовая доктрина, наука, концепция, парадигма, идеология.

Vechevova E. Penal doctrine: some theoretical etymological aspects of the question

Summary. Penal doctrine as multiple-aspect phenomenon is being analyzed in the article. Its main factors are disclosed. Penal doctrine is being distinguished from its closely-related concepts such as penal science, penal concept, penal paradigm and penal ideology.

Key words: doctrine, penal doctrine, science, concept, paradigm, ideology.